DİL ARAŞTIRMALARI
Journal of Language Studies
Yıl/Year: 19, **Dönem**/Period: 2025-Güz/Autumn, **Sayı**/Number: 37
ISSN 1307-7821 | **e-ISSN** 2757-8003

ARAŞTIRMA MAKALESİ
Research Article

Eski Türkçede Kesinlik Semantiğine Bir Bakış: *Kıyıksız* Örneği

An Overview of Semantics of Certainty in Old Turkic: The Example of *Kıyıksız*

Ezgi Çapan
Arş. Gör., Bayburt Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Bayburt/Türkiye
e-posta kuskonmazezgi@gmail.com
orcid 0000-0002-6779-1199
doi 10.54316/dilarastirmalari.1654800

Atıf
Citation
Çapan, Ezgi (2025). Eski Türkçede Kesinlik Semantiğine Bir Bakış: Kıyıksız Örneği. *Dil Araştırmaları,* 37: 241-255.

Başvuru
Submitted
10.03.2025

Revizyon
Revised
20.05.2025

Kabul
Accepted
24.06.2025

Çevrimiçi Yayın
Published Online
07.11.2025

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.
This article has been reviewed by at least two

ÖZ

Zarflar farklı teorilerle art zamanlı ya da eş zamanlı olarak morfolojik, semantik, sentaktik gibi pek çok bakımdan incelenmiştir. Türk dilinde zarf oluşumunun çeşitli yolları bulunur. Zarflar; morfolojik yolla, sentaktik yapıdaki işleviyle ya da semantik olarak meydana gelebilir. Bu doğrultuda Türk dilinin Eski Türkçe dönemine ait önemli eserlerinden biri olan Kutadgu Bilig'de geçen zarfları art zamanlı olarak incelemek Türk dili tarihi gelişiminin ortaya konması çerçevesinde kıymetlidir. Bu çalışmada *kıyıksız* sözcüğünün nasıl zarflaşarak sözcükselleştiği meselesi üzerinde durulacaktır. Diğer taraftan *kıdıgsız* sözcüğü ile bir ilgisi olup olmadığı tespit edilmeye çalışılacaktır. *Kıyıksız* sözcüğüne benzer şekilde başka sözcüklerin hem kökleri hem de çekimlendikleri benzer morfemler kapsamında farklı morfo-semantik yapılarda hangi anlamları taşıdığı da ortaya konmaya çalışılacaktır. Ayrıca bu çalışma, benzer kavram alanlarına işaret eden *kıyıksız* ve *seziksiz* sözcükleri gibi yine benzer bir biçimde sözcükselleşmiş, bu kavram alanına dâhil edilebilecek başka sözcüklerin olup olmadığı hususuna da yardımcı olacaktır. *Kıyıksız* sözcüğü gibi zarflaşarak "kesinlik" kavram alanını meydana getiren sözcükselleşmenin bir sisteminin olup olmadığı da ifade edilmeye çalışılacaktır.
Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Zarflar, Sözcükselleşme, Kutadgu Bilig, *kıyıksız*.

referees and confirmed to be free of plagiarism.

ABSTRACT

Adverbs have been examined from various theoretical perspectives, including morphological, semantic, and syntactic aspects, diachronically or synchronically. In Turkic, there are several ways adverbs can be formed. Adverbs can be created through morphological processes, syntactic functions, or semantics. In this context, diachronically analyzing the adverbs found in one of the essential works of the Old Turkic period, Kutadgu Bilig, is valuable for understanding the historical development of the Turkic. This study will focus on how the word *kıyıksız* has evolved into an adverb and become lexicalized. Additionally, it will investigate whether there is any connection between *kıyıksız* and the word *kıdıgsız*. Similar to the word *kıyıksız*, an effort will also be made to reveal what meanings other words carry in different morpho-semantic structures, both in terms of their roots and the similar morphemes they are inflected with. Furthermore, this study will also help determine whether there are other similarly lexicalized words, like *kıyıksız*, *seziksiz*, and *odgurak*, that could be included in the same conceptual field. It will also address whether a system of lexicalization creates a conceptual field of "certainty" similar to that made by *kıyıksız*.

Keywords: Old Turkic, Adverbs, Lexicalization, Kutadgu Bilig, *kıyıksız*.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction: The human mind has established relationships with concrete concepts to perceive, interpret, and explain abstract concepts. It is observed that some lexical units undergo metaphorical developments through various semantic relationships and are influenced by their associated social and cultural environments, in order to denote abstract concepts. Just as in world languages, various word-formation processes have been utilized in the Turkic language to express a concept, or for the forms of expression of a meaning field to change from concrete to abstract over time, and for words forming a concept field to emerge alongside new concepts. In this context, the concept field of certainty and the processes undergone during the formation and development stages of words like *kıyıksız*, *seziksiz*, and *odgurak* found in historical Turkic language texts belonging to this concept field have been examined. Furthermore, in order to better understand the concept of certainty, certainty in philosophy and language has been briefly addressed. In linguistics, certainty is primarily included within the scope of modality. Since this study will evaluate lexical units, the topic of modality has not been elaborated upon.

Research Problem: In this study, the issue of how the word *kıyıksız* became adverbialized and lexicalized will be discussed using a diachronic examination method. On the other hand, an attempt will be made to determine whether it has any relation to the word *kıdıgsız.* Similar to the word *kıyıksız*, an effort will be made to reveal what meanings other words carry in different morpho-semantic structures, both in terms of their roots and the similar morphemes they are inflected with. To better understand the semantic changes undergone by the word *kıyıksız*, the concept of certainty and the issue of certainty in language will be addressed. Additionally, by starting from the meaning reached as a result of the stages undergone by the word *seziksiz*, which is thought to show a similar development, and the word *odgurak*, which only carries semantic similarity, it will be revealed whether a concept field has emerged.

Scope: The study was prepared by scanning texts from the Old Turkic period (Kokturk-Old Uyghur-Karakhanid). From the Kokturk inscriptions, which are among the earliest texts of

the Old Turkic, various data were obtained to try and reach findings regarding the origins of the aforementioned words. Examples were found by examining works from the Old Uyghur period, which has a large corpus in the field of historical Turkic language. The determined data were supported by utilizing dictionaries of modern Turkic written languages. The scope of the study has been limited to Old Uyghur and Karakhanid texts.

Methodology: This study first provides theoretical information regarding lexicalization, adverbs, and the concept field of certainty, drawing from existing literature. Subsequently, data analysis was conducted using the diachronic examination method. To accurately analyze some of the data uncovered by scanning historical Turkic language texts, the comparative method was also utilized, drawing from modern Turkic written languages. For the identified examples, the category to which the words belong has been indicated. Furthermore, the semantic transformation undergone by the words during their transition from concrete to abstract, and the accompanying category change, have also been expressed.

Findings: It has been demonstrated, through examples, comparisons with modern Turkic written languages, and the collocations in which they are used, that the word *kıyıksız* "doubtless, certain" attested in KB, one of the earliest Islamic Turkic texts, is a different word from *kıdıgsız* "infinite, endless", attested in Old Uyghur, and that their association is not possible. It is noteworthy that the word *kıyıksız* "doubtless", included in the concept field of certainty, is attested only in KB. Despite expressions of certainty being attested with different lexical units in various environments within historical Turkic languages, a commonality stands out in their morphologically similar structures. Many words belonging to the concept field of certainty are found in Old Uyghur and Karakhanid texts, but the word *seziksiz* is predominantly used. The word *seziksiz* "doubtless", which has been attested since Old Uyghur texts, continued its existence in KB and Qur'an Translations from the Karakhanid period, indicating its frequent use both independently and in various collocations. Furthermore, it can be stated that the words *kıyıksız* and *seziksiz* underwent grammaticalization by becoming adverbs with the +sXz morpheme. The word *odgurak*, also used in the same concept field, similarly indicated certainty, just like the other words evaluated. Although there is no morphological similarity in all the words whose metaphorical development processes from concrete to abstract were followed, one of their common points is their consistent function as adverbs in syntactic structure. As a result of the data presented in this study, it seems possible to obtain more comprehensive typological results by examining other structures indicating certainty in Turkic.

0. Giriş

İnsan zihni, soyut kavramları algılayabilmek, anlamlandırabilmek ve açıklayabilmek için somut kavramlarla ilişkiler kurmuştur. Bazı leksik birimlerin soyut kavramları işaretleyebilmek için çeşitli semantik ilişkiler vasıtasıyla ve buna bağlı sosyal ve kültürel çevrelerin etkisiyle metaforik gelişimler gösterdiği görülmektedir. Dünya dillerinde olduğu gibi Türk dilinde de bir kavramın ifade edilebilmesi için ya da zaman içerisinde anlam alanının somuttan soyuta doğru ifade biçimlerinin değişmesi ve yeni kavramlarla beraber bir kavram alanını meydana getiren sözcüklerin oluşabilmesi için çeşitli sözcük yapım yolları kullanılmıştır. Herhangi bir sözcüğün türetilmesiyle yani morfoloji yoluyla ortaya çıkan yeni sözcüğün ya da sadece sentaktik yapıdaki işleviyle sözcüğün semantiği değişerek farklı bir sözcük türünü işaretlediği durumlar oluşmaktadır. Mesela *tön-* fiilinin "dönmek" kavram alanı, morfolojik genişlemeyle birlikte zaman içinde sürekli tekrar eden durumları ifade eden *töni* "süresince, boyunca" sözcüğünü oluşturarak gramerleştiği ve bunun sonucunda metaforlaşarak değiştiği görülür

(Azılı 2021: 73). Bu çerçevede *töni* "sürecince, boyunca" sözcüğü gramerleşerek donuklaşmış, müstakil bir leksik birim hâline gelmiş ve sentaktik yapıda da kategori değiştirerek edat görevinde kullanılmıştır. Öte yandan, yalnızca sentaktik düzlemdeki işlevi, bağlama bağlı olarak değişen *alku* sözcüğü *amtı amrak oglanım anca bilinler bu ırk bitig ädgü ol ançıp* ***alku*** *käntü ülügi ärklig ol* "Şimdi sevgili çocuğum, şöylece biliniz: Bu fal kitabı iyidir. Fakat (yine de) herkes kendi kaderinde güç sahibidir." (IrkB 66) ifadesinde zamir görevinde kullanılırken *beş yüz äränniŋ aşı suvı kölüki takı ne kärgäkin* ***alku tükäti*** *berip uzatıp öntürdi* "Beş yüz adamın yiyeceği, suyu, yük hayvanı ve gerekli olan her şeyi tamamıyla vererek onları uğurladı." (KP 28), ifadesinde ise sentaktik yapıda zarf görevinde kullanıldığına rastlanır. Dolayısıyla dil ve zihin ekseninde kurulan bu tür semantik ilişkiler sayesinde kimi zaman niteleyerek ve ismin yerine geçerek ya da durum, miktar, yer-yön gibi unsurları işaretleyerek kimi zaman da morfoloji yoluyla çeşitli kavram alanlarının ortaya çıktığı görülmektedir. Aslında ortaya çıkan her yeni kavram doğasında bir kategoriyi de barındırmaktadır. Bu bakımdan *alku* sözcüğü kapsamında verilen ifadelerde aynı leksik birimin farklı sentaktik değerlere sahip olabileceği gösterilmiştir.

Dillerde sözcük yapım yolları çeşitli olmakla birlikte bazı teorilere dayanır. Bu doğrultuda Çetin, sözcükselleşme teorisinin art zamanlı yöntemle incelenmesinin bir nedeninin de sözcük yapım yolu olarak görülmesi olduğunu belirtmiştir (2016: 49). Sözcükselleşme teorisinin birçok sözcük yapım yoluna sahip olduğu görülmektedir: "Birleştirme (compounding), türetme (derivation), örnekseme (analogy), dönüştürme (conversion), kırpma (clipping) ve eksilme (elipsis), geri türetme (back formation), akronim (acronym), kopyalama / alıntılama (loan translation), uydurma ya da kök yaratma (coinage or root creation)" (Çetin 2016: 49-51). Türk dili, eklemeli diller kategorisinde olduğu için doğası gereği çeşitli morfemlere sahiptir. Dolayısıyla bu morfemlerin bazı durumlarda eklendiği leksik birimde gramerleşerek donuklaşmasıyla yeni leksik birimlerin ortaya çıktığı görülür. Bu şekilde ortaya çıkan leksik birimler, gramerleşerek zarf veya daha ileri bir aşamada edata dönüşmektedir. Dilbilgiselleşme olarak da adlandırılan bu sürecin dil değişimlerinin alt kümesi olarak düşünüldüğü, sözcüksel birimlerin dilbilgisel özellikler edinmesi ya da dilbilgisel birimlerin daha çok dilbilgiselleşmesi olduğu ifade edilmiştir (Can 2018: 22). Bu bakımdan bazı zarfların bu şekilde çeşitli morfemlerin eklenmesiyle donuklaşarak sıfattan zarfa doğru bir dönüşüme uğrayarak meydana geldiği ifade edilebilir.

Genel olarak dilbilim çalışmalarında zarfların ne olduğu ve oluşum süreçleriyle ilgili çeşitli görüşler mevcuttur. Dünya dillerinde zarfa dair görüşlerin isim, fiil ya da sıfat türündeki sözcüklerde olduğu gibi bir ortaklık taşımadığı görülür. Zarflar, bazı dillerde tek başına bir sözcük olarak kabul edilirken bazı dillerde ise tek başına bir sözcük olarak kabul edilmemiştir. Zarfların hem meydana gelme biçimlerinin çeşitli olması hem de semantik açıdan genişçe bir alana sahip olmaları, tanımı konusunda birtakım zorlukları beraberinde getirmiştir. Hem dünya dillerinde hem de Türk dilinde zarfla ilgili birçok tanım yapılmış ve zarflar morfolojik, semantik ya da sentaktik yapıdaki işlevleriyle incelenmiştir. Zarfların ayrı bir unsuru temsil edip etmeyeceği konusu tartışmalara sebep olmuştur.

Nitekim Grönbech, zarflar ve edatlardan bahsettiği bölümde isim ve fiillerden ayrı bir grup oluşturduklarını belirtmiştir:

> *Adlar ve fiiller ne kadar kesin ve şüphesiz bir şekilde birbirlerinden ayırt edilebiliyorsa, bunu takiben işaretli olmasa da kısalığından dolayı çekimsizler adı altında toplayacağım çünkü üçüncü bir kelime sınıfı, yani zarflar ve edatlar çok müphem ve oynaktırlar. Görülüyor ki, dille de her iki kelime sınıfını kesin çizgilerle ayırmak güç geliyor. Durmadan yeni teşkiller ekleniyor ve bu kelimeler, alıntıların söz konusu olmadığı her yerde, diğer iki kelime sınıfının kelimelerinin mânâ değiştirmesi sonucu ortaya çıkıyor* (2000: 30).

Buna karşın Karahan, (2014) sıfat ve zarfların farklı unsurları niteleseler bile ortak olan niteleme işlevlerinden dolayı ayrı bir grubu oluşturmalarının mantıklı olmadığını ve beraberinde zarf teriminin kapsam sorununu ortaya çıkardığını dile getirmiştir. Görüldüğü üzere sadece dünyadaki dillerde değil, Türk dilinde de zarfların sözcük kategorisi bakımından tek başlarına mı yoksa başka bir gruba dahil olarak mı incelenmesi gerektiği hususunda bir birlik bulunmamaktadır. Bu konu, yapılan çalışmanın maksadını aştığı için görüşlerin verilmesiyle sınırlı kalacaktır ancak sentaksta ayrı bir kategoriyi oluşturduğu kabul edilerek müstakil olarak değerlendirilecektir.

Çalışmada art zamanlı inceleme yöntemi kullanılarak *kıyıksız* sözcüğünün metaforlaşmaya kadar geçirdiği sürecin aşamalı olarak ortaya konması amaçlanacaktır. İlk aşamadan son aşamaya kadar sözcüğün morfolojik, sentaktik ve semantik bakımdan geçirdiği değişimler ifade edilmeye çalışılacaktır. *Kıyıksız* sözcüğünün geçirdiği semantik değişimlerin daha iyi anlaşılabilmesi için kesinlik kavramı ve dilde kesinlik konusuna değinilecektir. Ayrıca benzer bir gelişim gösterdiği düşünülen *seziksiz* sözcüğünün ve sadece semantik benzerlik taşıyan *odgurak* sözcüğünün geçirdiği aşamalar sonucu ulaştığı anlamdan yola çıkılarak bir kavram alanının meydana gelip gelmediği ortaya konulacaktır.

1.Kesinlik Semantiği ve Dilde Kesinlik

Genellikle "şüphe, tereddüt" gibi zıddıyla birlikte tanımlandığı görülen bu kavram farklı disiplinler tarafından ele alınmıştır (bk. Demirbaş 2023). Türkçe Sözlük'te *kesin* kavramı "şüphe ve duraksamaya yer bırakmayan veya geri dönülmeyen; kat'î" anlamlarıyla verilmiştir (2023: 1992). Dolayısıyla kesinlik bir işin, durumun ya da olayın gerçekleşmesi bakımından herhangi bir kararsızlığın / tereddütün bulunmaması olarak tanımlanabilir. Bu çalışmada da *kıyıksız* sözcüğünün kesinlik kavram alanı içerisinde değerlendirilmesi sebebiyle bu hususa kısaca değinilecektir. Özellikle felsefe ve dilbilim alanlarında önemli bir yeri olan kesinlik kavramı, çeşitli araştırmacılar tarafından tanımlanmış ve yorumlanmıştır. Felsefede kesinlik konusunda Wittgenstein ve Locke çalışmalarıyla ön plana çıkmaktadır. Wittgenstein, *"kesin sözcüğüyle, tamamen ikna olmayı, hiç kuşku bulunmamasını ifade ederiz ve böylelikle başkalarını ikna etme arayışına gireriz. Bu öznel kesinliktir"* ifadeleriyle tanımlamış ve bir şeyin ne zaman nesnel bakımdan kesin olabileceğini sorgulamıştır. Bu soruya yanıtı da *"yanılgı olanaklı olmadığı zaman"* şeklindedir (2009: 37). Locke ise kesinlik

kavramının "emin olduğumuz şey hakkındaki açık ve seçik ya da belirgin, belirlenmiş idelere sahip olmayı gerektirdiğini" düşünür (2000: 27). Wittgenstein, "bilgi" ve "kesinlik" kavramlarının farklı kategorilerde bulunduğunu belirtirken (2009: 50) Locke'un felsefesinde bilgi, kesinlik olarak karşımıza çıkmaktadır (Atış 2008: 72).

Diğer taraftan dilde ve dilbilimde kesinlik kip ve kiplik düzeyinde incelenmiş, genellikle bilgi kipliği altında değerlendirilmiştir. Kesinliği ifade eden kipliklerin oluşturdukları zarflar dört gruba ayrılmıştır: Epistemik, kanıtlayıcı, beklenti ve söz eylemi (Vandenbergen ve Aijmer 2007: 83). Epistemik kesinlik zarfları grubuna, konuşmacının önerinin doğruluğuna yüksek derecede bağlılığını ifade eden zarflar dahil edilebilirken Hirik, kesinlik ve olumsuzluk ilişkisiyle ilgili olan yazısında Türkiye Türkçesi üzerinden yaptığı değerlendirmede kesinliğin hem çeşitli morfemler hem de leksik birimler bakımından ifade edilmesinde zengin olduğunu dile getirmiştir (2014: 360). Dilbilimde kesinlik, temel olarak kipliğin kapsam alanına dâhildir. Bu çalışmada leksik birim üzerinden değerlendirmeler yapılacağı için kiplik konusu ayrıntılandırılmamıştır.

Sosyal ve kültürel hayattta özellikle dinler temelinde kesinlik ifadeleri, tarihsel Türk dili metinlerinden bugüne kadar varlığını sürdürmüştür. Mesela *odgurak* sözcüğü "canlı olarak, ikna edici şekilde, tamamen, bütünüyle, kesin, şüphesiz" (EDPT, 49; Wilkens, 502) gibi anlamlarda görülmektedir: ***Odgurak*** *burhan [kutın bultuŋuz]* "Şüphesiz buda kutunu buldunuz" (BT III, 54/104). Budist bir metinden alınan bu ifade hem kesinliği hem de dinî metinlerde bu tür semantik bağlamlarda pekiştirmeyi işaretlemektedir. Bu çalışmada Eski Türkçe dönemindeki tarihsel metinler çerçevesinde kesinlik kavram alanına dâhil edilebilecek bir sözcük olan *kıyıksız* sözcüğünden yola çıkılarak kavram alanını genişletmek amacıyla *seziksiz* ve *odgurak* sözcükleri de incelenmiştir.

2. Eski Türkçede Kesinlik İşaretleyicileri

Seziksiz, "şüphesiz" (EDPT 1972: 862) anlamında tarihsel metinlerde yer alan *kıyıksız* gibi kesinlik işaretleyen başka bir sözcüktür. *Seziksiz* sözcüğünün *sez- / siz-* "şüphe etmek" (EDPT 1972: 860-861) anlamındaki fiil sözcüğün kökenine kaynaklık edebilir. OTWF'de *seziksiz* sözcüğü *seziksiz* biçimiyle ele alınarak *sezik, seziksiz, seziklik* biçiminde /-k/ harfiyle metinlerde yer aldığına işaret edilir. "Şüphe, endişe, kuşku, sorgulama" gibi anlamlara sahip olan *sezik* sözcüğünün Orta Türkçede kanıtlanan *sez-* fiiline dayandırılamayacağı ancak **sezi-* fiilinden gelmiş olması gerektiği ifade edilmiştir. (1991: 242).[1] Kökeni *siz-* fiiline dayandırılarak "sezmek" anlamı verilirken siz-ig+siz biçiminin ise "şüphesiz" anlamını taşıdığı belirtilmiştir (Gözel 2023: 110). İsi, Eski Uygurcadan Harezm

[1] Yaygın olan *sezin-* fiili, *sezinç* ve DLT'deki *sezik* sözcüğü de **sezi-* fiilinden meydana gelmiş olabileceği belirtilmiştir (OTWF, 1991: 242). *kıyıksız* sözcüğünün kökeninin *kıyX-* fiilinden geldiği kabul edilirse *seziksiz* sözcüğünün kökeninin **sezi-* fiili ile ilişkilendirilmesi ve bu kavram alanındaki sözcüklerin arasındaki gramatikal benzerliği türetme aşamasında ortaya çıkarmış olması ihtimal dâhilindedir.

Türkçesine kadar sözcüğün yaygın bir şekilde kullanıldığını belirtirken sözcüğün kökeninin ve oluşumunun **sezi-g+siz* şeklinde olduğu görüşündedir (2024: 164).

Eski Uygurca dönemine ait olan metinlerde *seziksiz* sözcüğünün "şüphesiz" anlamında tıpkı *kıyıksız* sözcüğü gibi kesinlik kavram alanında zarf görevinde bulunduğu görülür: *birök kim kayu tınl(ı)glar bu ötünmiş d(a)r(a)nılarıg* ***seziksiz*** *b(e)k katıg süzük kirtgünç köŋülin tutsarlar sözläsärler bayadın bärüki sizlär ötünmiş tüşkä utlıka täggäylär tip y(a)rlıkadı* "Eğer bazı canlılar bu söylenmiş dharanileri **şüphesiz** sağlam ve inançlı gönülle söylerlerse eskiden beri söylediğiniz iyi sonuçlara ulaşacaklar, diye buyurdu" (AY, 12405- 12411)*, anta ok bulgay* ***seziksiz*** *.. dyan bilgä bilig ikägüni ..* "İşte orada (o zaman) **şüphesiz** ruh ve bilgelik bilgisini, ikisini…" (AY, 12706-12709)*, ol ämgäkdin* ***seziksiz*** *.. ädgü yavız kişilerig .. bir täg barçanı közätür* "O sıkıntıdan **şüphesiz**, iyi kötü kişileri bir parçası gibi gözetir" (AY, 12924-12925)*, bu tıltagın il uluş .. bozulur artayur* ***seziksiz*** *.. ornaŋuluk äv barklı ...* "Bu sebeple ülke bozulur **şüphesiz** … yerleşilecek ev bark" (AY, 14332-14334)*, inç mäŋilig bolur* ***seziksiz*** *tip tidi* "**Şüphesiz** sonsuz olur şöyle dedi…" (AY, 14700-14701)*, ol ok sakınçın* ***seziksiz*** "İşte o düşünceyle **şüphesiz**…" (Daśakarma, 1068), *äzüglägüçi tınlıg ajun ajunta* ***seziksiz*** *tamularta togar* "Yalancı canlı varlık şeklinde **şüphesiz** cehennemde doğar" (Daśakarma, 1773-1775), *käyikçi är kälip mäni bulmasar* ***seziksiz*** *äzüglämiş bolgay män* "Avcı adam gelip beni bulmazsa **şüphesiz** kandırmış olacağım" (Daśakarma 1820-1822), *bu çaştane elig bäg* ***seziksiz*** *bu tün ök alku yäklärig barça buluŋ yıŋak saçgay* "Bu hükümdar Caştana, **şüphesiz** bu gece de tüm şeytanları her tarafa saçacak" (Daśakarma, 3733-3735).

Zarf görevinde kullanılan *seziksiz* sözcüğü bazı ifadelerde +(X)n vasıta ekiyle genişlemiştir: *ädgü kılınçıg .. **seziksizin** ınçıp togarlar* "Böylece **şüphesiz** iyi huylu doğarlar" (AY, 14534- 14535)*, **seziksizin** ol küsüşi kangay tükällig irkäk ätözüg bulgay tip y(a)rlıkadı* "**Şüphesiz** o dilekleri yerine gelecek ve eksiksiz erkek vücudunu bulacak diye buyurdu" (AY, 4693- 4695), *ötrü* ***seziksizin*** *äv bark turgurmuş kärgäk* "Sonra **şüphesiz** ev bark tutmalı" (BTT XXXIII 83).

Seziksiz sözcüğünün "tereddütsüz, engelsiz" (Wilkens 2021: 711) gibi temel anlamlara sahip *tıdıgsız* sözcüğüyle kullanılarak "şüphesiz" anlamında bir eş çift oluşturduğu örneğe de rastlanır: *yene täriŋde täriŋ nom yörügintä ymä* ***seziksizin tıdıgsızın*** *kirgäli uyurlar tip y(a)rlıkadı* "Yine en derin öğreti yorumuna **şüphesiz** bir biçimde girebilirler diye buyurdu" (AY, 9563-9565).

Daha önce yukarıda bahsi geçen *odgurak* sözcüğünün de *seziksiz* ile eş çift olarak kullanıldığı görülür: *bu muntag alp kılguluk iş işlämişiŋä* ***seziksiz odgurak*** *burhan kutın bulgay sän* "Böyle yapılması zor işleri başarmış olduğunda **şüphesiz** Buda saadetini bulacaksın" (Daśakarma, 1972-1974).

Seziksiz sözcüğünün hem *odgurak* hem de *adırtlıg* sözcükleriyle birlikte kullanıldığı örnekleri de görmek mümkündür. Clauson *adırtlıg* sözcüğü için "ayırt etme, ayırt edilebilir, ayrıntılandırmak" (EDPT: 70) anlamlarına geldiğini ifade ederken Wilkens (2021: 12) "ayrıntılı, açık, kesin, şüphesiz, işaretli, kesinlik, kararlılık" gibi anlamlara geldiğini belirtmiştir. *adırtlıg* sözcüğünün metaforlaşarak şüphesiz anlamında kesinliği işaretleyen kavram alanına dâhil

olduğunu ifade etmek mümkün görünmektedir: ***odgurak adırtlıg seziksiz*** *sukavati uluşta tuggalı bolur* "**Şüphesiz** Sukhāvatī ülkesinde doğacaklardır." (Abitaki 528-529), *amtıkı kişilär öltükdä* ***adırtlıg odgurak seziksiz*** *abita burkan üksintä altunlug linhuata tugarlar* "Şimdiki insanlar öldüğünde **şüphesiz** Abita burkanın huzurunda altın lotusta doğarlar" (ETŞ, 23/85).

"Şüphesiz" anlamına gelen *seziksiz* sözcüğü KB'de ve KTer.'de sentaktik yapıda zarf işleviyle karşımıza çıkmaktadır: ***Seziksiz*** *bir ök sän ay mäŋü açu / katılmaz sakışka saçu* (KB 10) "Sen **şüphesiz** birsin, ey sonsuz Tanrı, istisna sayıya gelmez.", *üçünçi takı bir bor işçä säwä /* ***seziksiz*** *bu är boldı birtäm yawa* (KB 339) "Üçüncüsü ise içkiyi sevmektir, buna tutulan kimse **şüphesiz** tamamen boşuna yaşamıştır.", *bir ol bar* ***seziksiz*** *kalı kancasız / köŋüldä yırak tutgu okşag mäŋiz* (KB 3720) "**Şüphesiz**, nicesiz ve nasılsız olan bir tek odur, onun benzeri olduğu düşüncesini gönülden uzak tutmak gerek.", ***seziksiz*** *här äyinä taŋrı bilür* "**Şüphesiz** her gerçeği tanrı bilir (KTer. 30/38a1), ***seziksiz*** *anlar kim kidinki içindä olar kor kıldaçılar ol* "**Şüphesiz** onlar ahirette ziyan olacaklardır (KTer. 30/90a3).

Seziksiz sözcüğünün *kıyıksız* sözcüğü ile semantik benzerliğinin yanı sıra morfolojik benzerliği dikkati çekmektedir. *Sezik* ve *kıyık* sözcüklerine eklenen +sXz morfeminin morfolojik genişlemeye sebep olduğu görülmektedir. Her iki sözcük de bu aşamada gramerleşerek zarflaşmıştır. Sözcükler +sXz morfemine sahip olduktan sonra semantik bakımdan aynı kavram alanında değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda tarihsel Türk dili metinlerine dayanarak Eski Türkçede kesinlik kavram alanının stratejilerinden birinin +sXz morfemiyle gerçekleştirildiği ortaya konulmuştur.

Kesinlik kavram alanına dâhil edilebilecek diğer bir sözcük ise Eski Uygurca metinlerde tanıklanan *odgurak*tır. Clauson'un **od-* "uyanmak, kalkmak" şeklinde tasarladığı biçimden *odgur-* "uyandırmak" fiilinin oluşumuyla *odgurak* sözcüğünün meydana geldiği düşünülebilir (EDPT: 48, Wilkens 2021: 501). Arat, *odgurak* sözcüğü için *utgurak* (ut-gur-a-) biçiminin esas alınmasıyla birlikte *odgurak, otgurak, otkurak* şekillerinin de metinlerde kaydedildiği ve "muhakkak, kat'î, açık, kararlı, mükemmel, tam, şüphesiz" gibi anlamlarda rastlanıldığı ifade edilmiştir (2024: 326). Clauson, *odgurak* sözcüğüne "canlı bir şekilde, kesin bir şekilde" (EDPT: 49) gibi anlamlar verirken Wilkens "kesin, şüphesiz, belirli, kesinlik" (2021: 501) anlamlarını vermiştir. *Odgurak* sözcüğü tarihsel Türk dili metinleri arasında sadece Eski Uygurca metinlerinde tanıklanmaktadır. Buna karşılık *odgur-* fiili "uyandırmak" anlamıyla Karahanlı dönemi metinlerinde görülmeye devam etmiştir: *kälsä sana yolgıra / ūdın anı* ***odgura*** */ barsun naru kadgura / sattı mäniŋ ayımı* "Eğer ki o yoldan geçerken sana gelirse onu uykusundan uyandır. Yaptığını ona anlat ki üzülerek gitsin. Çünkü o iznimi almadan benim hizmetçimi sattı." (DLT 363), *mäni* ***odgur*** "Beni uyandır." (DLT 394), *ol mini* ***odgardı*** "O beni uyandırdı." (DLT 120).

Eski Uygurca metinlerde kullanılan *odgurak* sözcüğünün kesinlik kavram alanında "şüphesiz" anlamıyla kullanılmıştır: *[tö]zünlärim bu avant tıltag üzä kinki yme maytrı burkanta ulatı alku burkanlarıg ogatmadın [şaş]madın* ***odgurak***

tuşgay sizlär "Asillerim, bu sebep üzerine Maytrı Budaya ek olarak tüm budaları karıştırmadan **şüphesiz** denk geleceğiz" (AY, 538-541), *män **odgurak** bu nom ärdinig süzük köŋülin äşidür män tutar män ayayur män agırlayur män* "Ben **şüphesiz** bu öğreti mücevherini saf gönülle işitirim, tutarım, yüceltirim" (AY, 13775-13778), *takı yme kutrulgulug tınlıglarag **odgurak** adın bu burkanlarka kutgargulug* "ve yine kurtulacak olan canlılara **şüphesiz** bu burkanlar tarafından kurtarılacak olan…" (MaitrSengim 4/30-32), *burkan kutın bulgusın **odgurak** ukarmu siz* "Burkanlığı bulmasını **şüphesiz** anlar mısınız?" (MaitrSengim 103/16-17), ***odgurak** burhan [kutın bultuŋuz]* "Şüphesiz buda kutunu buldunuz" (BT III, 54/104).

Abitaki metinlerinde sürekli olarak *odgurak adırtlıg* biçiminde "şüphesiz" anlamında eş çift olarak kullanıldığı görülmüştür: *Tınlıgların **odgurak adırtlıg** sukavti uluşta tugurdaçıka tınlıgların kizlälikgin …* "… canlıları **şüphesiz** Sukhavati ülkesinde doğurtacak olana, canlıların gizliliğini… " (Abitaki 270-271), *mäŋilig yärtinçüdä **odgurak adırtlıg** tuggalı bol[alım]* "Huzurlu dünyada **şüphesiz** doğalım" (Abitaki 342), ***[odgu]rak adırtlıg** ämgäklig taluy ügüz[üg ärt]gäli uyurlar täp yänä yinçü[rü] …* "**Şüphesiz** eziyet denizini geçebilecekler diyerek yeniden secde edip" (Abitaki 988-990).

Kesinlik kavram alanına dâhil olduğunun başka bir kanıtı olarak *seziksiz* sözcüğü ile eş çift olarak kullanılması ifade edilebilir: *Bu muntag alp kılguluk iş işlämişiŋä **seziksiz odgurak** burhan kutın bulgay sän* "Böyle yapılması zor işleri başarmış olduğunda **şüphesiz** Buda saadetini bulacaksın" (Daśakarma, 1972-1974).

Odgurak sözcüğü hem *adırtlıg* hem de *seziksiz* sözcüğü ile birlikte kullanılarak kesinliği işaretlemiştir: ***Odgurak adırtlıg seziksiz** sukavati uluşta tuggalı bolur* "**Şüphesiz** Sukhāvatī ülkesinde doğacaklardır." (Abitaki 528-529), *amtıkı kişilär öltükdä **adırtlıg odgurak seziksiz** abita burkan üksintä altunlug linhuata tugarlar* "Şimdiki insanlar öldüğünde şüphesiz Abita burkanın huzurunda altın lotusta doğarlar" (ETŞ, 23/85).

Odgurak sözcüğü *kıyıksız* ve *seziksiz* sözcüklerinde olduğu gibi morfolojik bir benzerlik taşımasa da semantik bakımdan aynı kavram alanını temsil etmektedir. *odgur-* "uyandırmak" anlamından metaforlaşarak *odgurak* biçimine eriştiği ve "şüphesiz, kesinlikle" anlamını karşıladığı görülür. *Odgurak* sözcüğünün Köktürkçe döneminden itibaren tanıklanan (msl. *kışla-* KT K 8) ve sıklıkla kullanılan +lA- isimden fiil yapım ekini alarak *odgurakla-* "belirlemek, tespit etmek, kesinleştirmek" ve *odguraklan-* "inançta pekiştirmiş olmak, kendinden emin olmak" (Wilkens 2021: 502) sözcüklerini türetmesiyle kesinlik anlam alanını genişletmiştir.

3. kıyıksız

Kıy- maddesinde Clauson, *kıd-* fiiline işaret ederek orijinal formun bu şekilde olduğunu belirtmiştir. Nitekim Türklerin ilk yazılı metinleri olan Köktürk Yazıtlarında da *kıd-* biçiminde bir fiilin olduğu görülür. *kıd-* fiilinin yazıtlarda *bir kişi yaŋılsar oguşı bodını bişükiŋä tägi kıdmaz ärmiş* (KT, G 6) örneğinde temel

anlamından uzaklaşarak kullanıldığı görülür. Sözcüğün anlamının çok geniş olduğu ve asıl anlamını belirlemenin de güç olduğu ifade edilmiştir (EDPT 1972: 595). Wilkens, *kıy-* fiilinin anlamını "sivriltmek" olarak vermiştir (2021: 375). Ağca, Eski Türkçe döneminde /d/ ünsüzünün /y/ ünsüzüne değişmesinin ilk örneklerinin 13. yüzyılda olması sebebiyle Clauson'un görüşüne katılmayarak Karahanlı Türkçesindeki *kıy-* fiilinin *kıd-* fiilinden gelmiş olamayacağını belirtmiştir (2023: 197). Ayrıca ilgili çalışmada Ağca, **kı-→kıy-→kıyık* şeklinde bir gelişimin olabileceğini göstermiştir (2023: 203). Araştırmacılar tarafından "çarpık, eğik kesilmiş, eğri, ters, şaşkın, yanlış" (EDPT 1972: 676; Wilkens 2021: 375) anlamları verilen *kıyık* sözcüğünün ayrıca modern dillerdeki *kıyığ* sözcüğü ile karıştırılabileceği de dile getirilmiştir (EDPT 1972: 676). Eren, *kıyı* maddesinde sözcüğün Eski Türkçe *kıdığ* biçiminden geldiğini ve köken bakımından *kıd-* değil, *kıdı-* olduğunu dile getirmiştir (2020: 300). Burada ifade edilen *kıdığ* sözcüğünün farklı bir sözcük olduğunu, modern dillerdeki *kıyı* "kenar, kara ile suyun birleştiği yer" anlamındaki sözcükle çalışmaya konu edilen sözcüğün ilgisi olmadığını ifade etmek mümkün görünmektedir. Erdal, OTWF'de *kıyık neŋ* ifadesinin DLT 518'de "bir kalemin ucu gibi eğik olarak kesilmiş herhangi bir şey" olarak tanımlandığını ve Heilk I 124'te bulunan en iyi şekilde UW 70'te "çarpık, eğri, yanlış" anlamında çevrilen *kıyık* örneğine uygun olduğunu ifade etmiştir. Diğer taraftan Ernte 132'de geçen *kılmış işi kıyık* "Yaptıkları yanlıştır" ifadesinde metaforik bir kullanım olduğundan bahsetmiştir (1991: 237). DLT 518'de yukarıda bahsi geçen anlam dışında *kıyık* "sözde durmama", *kıyık kişi* için ise "sürekli sözünde durmayan insan" anlamlarının verildiği görülmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 417). *kıyık* sözcüğü bu bakımdan değerlendirildiğinde şekilsel olan ilk anlamından uzaklaşarak insanı niteleyen bir özelliği ifade eder hâle gelmiştir. Erdal'ın da belirttiği gibi (1991: 237) Eski Uygurcada görülen ***kıyığ*** *yorıglıg vinyikilarıg kıng közin körüp kınagalı kılıç tutar ilig bälgürtdüŋüz* "Yanlış davranışta bulunan Vinyiki'leri sert bir gözle cezalandırmak için kılıç tutan eli gösterdiniz" (BT XIII, 21/75) ifadesinde de *kıyığ* sözcüğü metaforik anlama ulaşmıştır. Çetin, ***[kıyık*** *ka]mgı ägri söz sav* (AY VIII, 1615) ifadesi için sözlük kısmında "çarpık" anlamını vermiştir ve yine bu ifadede de *kıyık* sözcüğü "çarpık, yanlış" anlamında bir metafora dönüşmüştür.

Sözcüğün tarihsel Türk dilindeki anlamı ile ilgili karışıklığı ortadan kaldırmak adına modern Türk yazı dillerindeki örneklere başvurulmuştur. Mesela Kazan-Tatar Türkçesinde *kıyık* "1. Eğri, yamuk. 2. Tabii olmayan" (Öner 2009: 169), Altay Türkçesinde *kıy-* fiili "bir şeyi eğri yapmak, eğilmek, uzanmak, uzaklaşmak" anlamına gelirken *kıya*, *kıy-* fiilinden zarf fiil ile oluştuğu belirtilmiş ve "eğri" anlamında olduğu ifade edilmiştir (Gürsoy Naskali ve Duranlı 1999: 110). Bunlara ek olarak Başkurt Türkçesinde *kıy-* fiili "kıymak, kesmek, kırpmak" anlamlarında, *kıya* ise "eğimli, meyilli, yamuk" (Özşahin 2017: 360), *kıyık-mıyık* "eğri büğrü, yamuk yumuk" şeklinde ikilemeye de yer verilmiştir (Özşahin 2017: 362). Kumuk Türkçesinde *qıya* "eğri, verev; verevlemesine; eğik; eğik olarak (qıya yazıw "eğik yazı; qıya söz "dolaylı söz") *qıyıq* "eğri, eğik, eğilmiş; verev; inatçı, taviz vermez, direngen" (Pekacar 2011: 263) şeklinde görülmektedir. Sözcüğün kökeni ile ilgili Erdal'ın (1991: 238) *kıyıksız* sözcüğü üzerine belirttiği

kıyı- ya da *kıyX-* biçiminden gelme ihtimalinin yanı sıra Ağca'nın (2023: 200) *kıyık* sözcüğünü de içeren çalışmasında belirttiği *kı-* fiil kökünden uzun ünlünün etkisiyle söz sonunda ünsüz türemesi ile meydana gelmiş olması da mümkün görünmektedir.

Öte yandan Eski Uygurca metinlerde görülen *kıdıg* ve *kıyık ~ kıyıg* sözcükleri arasında semantik bir denklik görülmemektedir. Clauson'un ifade ettiği gibi *kıy-* fiilinin *kıd-* fiiline dayandıralamayacağı Eski Uygurcada *kıdıg* sözcüğünün "kenar, uç, sınır" gibi anlamlarda kullanılmasından anlaşılmaktadır: *ıntın* ***kıdıgka*** *tägi tükätmişke yinçürü töpön yükünü täginür* (BT XX, 0074), *alku burhanlarnıŋ adın tözünlärniŋ sansarlıg muntın* ***kıdıgtın*** *ozup ünüp [nirva]nlıg ıntın* ***kıdıgka*** *käçmäkläri tägmäkleri [üçü]n…* (BT XXV, 634-637), *ıntın* ***kıdıgka*** *tägmäk täp tetir inçip tuɣmak ölmäk sansar muntın* ***kıdıg*** *tetir burhan kutı nirvan ıntın* ***kıdıg*** *tetir* (BT XXVIII, G017-G20), *ol'ok ügüznüŋ iki* ***kıdıgınta*** *ot çimgän ünmiş täg yitti yüligülär ünüp turur* (BT XXXVII, 01672-01673).

Kıyıksız sözcüğü için "inancından şaşmaz, sadık" (EDPT 1972: 677), "eğrisiz, yamuksuz, çarpıksız" (Wilkens 2021: 376) gibi anlamlar verilirken *kıdıgsız*, "sınırı, kenarı olmayan" (EDPT 1972: 600), "sınırsız, kıyısız, kenarsız, sonsuz" (Wilkens 2021: 369) kavramlarıyla tanımlanmıştır. Ayrıca *kıdıg* ve *kıdıgsız* sözcükleri kesinlik kavram alanında değil *kıdıgsız* biçimiyle sonsuz kavram alanı içerisinde değerlendirilmiştir (Karadavut 2022: 914). Sonsuz / sınırsız kavram alanını işaretlerken *kıdıgsız* sözcüğü tek başına kullanılmasının yanı sıra sıklıkla *uçsuz* eş çiftiyle kullanılmıştır: *…* ***kıdıgsız*** *kamag ulug bodisatavlar …* (BT XXV, 1326), *bu üç miŋ ulug miŋ yirtinçü yir suv içi sansız sakışsız* ***uçsuz kıdıgsız*** *tuo türlüg öŋi öŋi adruk adruk ärdinilig agılıklar <üzä> top tolu közünür* (AY, 8489-8493), *bu sudur ärdininiŋ ülgülänçsiz täŋlänçsiz* ***uçsuz kıdıgsız*** *ädgülüg ädrämlig ärtükin bilip…* (Fo., 414/8), *muntad[a u]latı [ül]güsüz sansız u[lsu]z tüpsüz* ***uçsuz kıdıgsız*** *ayıg kılınçlarıg kıltımız kuvratdımız ärsär …* (BT XXV, 1058-1059), ***uçsuz kıdıgsız*** *alku kamag tınlıgларıg ozgurzunlar* (BT XXV, 1958-1959), *muntada ulatı ülgüsüz sansız* ***uçsuz kıdıgsız*** *terin kuvragta ulatı tamular bökün yügärü ämgäk tägindäçi tınlıglar üçün …*(BT XXV, 2570-2574), ***uçsuz kıdıgsız*** *…* (BT XXVIII, B389), *üç uguşlar* ***uçsuz kıdıgsız*** *burkanlar ünüp…* (Abhid., 27V15). Araştırmacılar, *kıyıksız*[2] sözcüğü için "inancından şaşmaz, eğri olmayan, yamuk olmayan" gibi çeşitli anlamlandırmaları yaparken muhtemelen isim görevinde bulunan sözcüğün ilk anlamını ifade etmişlerdir. *kıyık* sözcüğüne eklenen +sXz yokluk eki tarihsel Türk dili alanında, çoğunlukla sıfat meydana getirmesinin yanı sıra zarf türünden sözcükler de oluşturmuştur (Ağca 2010: 181). Benzer şekilde *kıyık* sözcüğü +sXz morfemi ile beraber bazı sentaktik yapılarda gerçek anlamından uzaklaşarak kesinlik ifade eden bir zarfa dönüşmüştür. *kıyık* sözcüğüne eklenen +sXz morfeminin Eski Türkçede zarf meydana getirdiği başka

[2] "Yırtmak, kesmek, parçalamak, bölmek ayırmak" anlamlarında verilen *üz-* (EDPT: 279-280, OTWF: 253, Wilkens 832) fiili de kıyıksız sözcüğünün gelişimine benzer *üz-→üzük→üzüksüz* şekilde gerçekleşmiştir. Parçalanma anlam alanından başlayarak aşama aşama *üzük* "son, ara verme, kesinti" (OTWF: 253, Wilkens 834) ve daha sonra *üzük+süz* biçimiyle "kesintisiz, sürekli, aralıksız" (EDPT: 286, OTWF: 253, Wilkens 834) anlamlarına erişerek tıpkı *kıyıksız* gibi metaforlaşmıştır.

örnekler de bulunmaktadır: *ädgü özlük atın kar kişin kök teyeŋin **sansız** kälürüp kop ko<d>tı* "İyi has atlarını, kara samurları (ve) boz dağ sıçanı (derilerini) **s**ayısızca getirip bıraktılar (BK, G-12), *takı ymä adın nä k(ä)rgäkin birü **ägsüksüz** tolu tükäl kılu tägingäy m(ä)n* "…ve başka neye ihtiyacı varsa tümünü vererek her şeylerini eksiksiz tam kılacağım" (AY 513/14-17). +sXz morfemi, Türkiye Türkçesinde de zarf oluşturmaya devam etmiştir: "*Ölçüsüz davranıyor*", "*Eksiksiz getirmiş*".

Arat'ın KB neşrinde *kıyıksız* sözcüğünü "sadakatle" anlamında aktardığı görülür ancak bu anlam söz konusu ifadeyi tam olarak karşılamamaktadır. KB'de geçen örneklerin tümünde *kıyıksız* sözcüğü semantik bakımdan "şüphesiz" kavramını işaretlerken, sentaktik yapıda zarf görevinde bulunmuştur: *tiriglik käräk bir tuçı igsizin / tapınsa **kıyıksız** yartutsa yüzin* (KB 482) "Yüzünü parlatmak için sürekli sağlıklı olmak gerek, **şüphesiz** her zaman hizmet etse.", *künün turdı turgak tünün yatgakın / tapındı **kıyıksız** bagırsaklıkın* (KB 608) "Gündüz kapıcılar ve gece muhafızlar ile birlikte bulundu; dürüstlük ve bağlılıkla **şüphesiz** hizmet etti.", *apıngu **kıyıksız** tapug kılguçı / tapug siŋsä ötrü tiläkkä tägir* (KB 615) "Hizmet eden **şüphesiz** dürüstlükle hizmet etmelidir; hizmeti makbule geçerse, hizmetkâr dileğine erişir.", ***kıyıksız** tapug kıldı anda naru / tüni yattı yatgakta kündüz örü* (KB 952) "O günden itibaren **şüphesiz** gündüzleri oturmadan ve geceleri uyumadan, ona hizmette kusur etmedi.", *kurın badı ögdülmiş anda naru / **kıyıksız** tapug kıldı ildä turu* (KB 1605) "Bundan sonra Ögdülmiş kollarını sıvadı; kapıdan ayrılmayarak, **şüphesiz** hizmete başladı.", ***kıyıksız** kiçä taŋda kıldı tapug / yaradı tapug açtı **dävlät** kapug* (KB 3069) "Yine **şüphesiz**, sabah akşam hizmet etti; hizmeti takdir edildi ve saadet kapıları açıldı.", *sözi çın käräk bäg **kıyıksız** köni / sözindä yanıglıg temä är anı* (KB 5079) "Bey sözü **şüphesiz** doğru olmalı ve o bundan caymamalıdır; sözünden dönen kimseye erkek denilmez."

4. Sonuç

İlk İslâmi Türkçe metinlerden olan KB'de tanıklanan *kıyıksız* "şüphesiz, kesin" sözcüğünün Eski Uygurcada tanıklanan *kıdıgsız* "sınırsız, uçsuz, kenarı olmayan" sözcüğünden farklı bir sözcük olduğu, birbirleriyle ilişkilendirmenin mümkün olmadığı örneklerle, modern Türk yazı dilleriyle ve kullanıldıkları eş çiftler vesilesiyle ortaya konulmuştur. *Kıyıksız* ve *kıdıgsız* sözcüklerinin aynı kökten gelme ihtimalleri üzerinde durulduysa da *kıyıksız* sözcüğünün *kıyX-* biçiminde ayrı bir kökten veya *kı-* fiil kökünden söz sonunda ünsüz türemesi ile meydana gelmiş olması daha muhtemeldir (Ağca 2023). Örneklerden hareketle *kıdıgsız* sözcüğünün sonsuz / sınırsız kavram alanına ait olduğu *kıyıksız* sözcüğünün ise kesinlik kavram alanı içerisinde değerlendirilebileceği görülmüştür. *kıyıksız* "inancından şaşmaz, eğri olmayan, yamuk olmayan" gibi çeşitli anlamlandırmalara sahipken isim görevinde bulunarak aslında sözcüğün ilk anlamını işaretlemiştir. *kıyık* sözcüğüne eklenen +sXz yokluk morfemiyle hem sentaktik yapıdaki işlevini isimden zarfa yöneltmiş hem de metaforlaşarak kesinlik anlam alanını işaretleyen bir sözcüğe dönüşmüştür. Dolayısıyla *kıyık* "çarpık, eğri, yanlış" olan ilk anlamından zaman içinde insanoğluna atfedilen

"yanlış davranış" anlam alanıyla soyutlaşmış ve son olarak *kıyıksız* biçimiyle "şüphesiz" anlamını kazanmıştır:

Şekil 1. kıyıksız Sözcüğünün Morfolojik ve Metaforik Gelişimi

Kesinlik kavram alanına dâhil edilen *kıyıksız* "şüphesiz" sözcüğünün ise sadece KB'de tanıklanması dikkat çekicidir. Kesinlik ifadelerinin tarihsel Türk dillerinde farklı çevrelerde, farklı leksik birimlerle tanıklanmasına karşın morfolojik bakımdan benzer yapılarda ortaklık gösterdiği öne çıkmaktadır. Eski Uygurca ve Karahanlıca metinlerinde kesinlik kavram alanında yer alan birçok sözcük bulunur ancak çoğunlukla *seziksiz* sözcüğünün kullanıldığı görülmektedir. Gerek günlük hayatta bir eylemin kesin bir şekilde yapılacağı / yapmanın gerekli olduğu ifade edilirken gerek dinî bir hususta gerçekleşmesi beklenen / emin olunan veya çoktan olmuş durum ya da olayların ifadesinde kesinlik bildiren sözcükler kullanılmıştır. Eski Uygurca metinlerinden itibaren tanıklanabilen *seziksiz* "şüphesiz" sözcüğünün Karahanlı dönemi metinlerinden KB ve Kur'an Tercümelerinde de varlığını sürdürmesi hem tek başına hem de çeşitli eş çiftlerle sıklıkla kullanıldığını göstermiştir. Ayrıca *kıyıksız* ve *seziksiz* sözcüklerinin +sXz morfemiyle birlikte zarflaşarak gramerleştiği ifade edilebilir. Bunun yanında söz konusu sözcüklerle birlikte eş çift olarak kullanılan *tıdıgsız* sözcüğündeki morfolojik benzerlik de göz ardı edilmemelidir. Aynı kavram alanında kullanılan *odgurak* sözcüğü de tıpkı değerlendirilen diğer sözcükler gibi kesinliği işaretlemiştir. Somuttan soyuta doğru gelişim göstererek metaforlaşma süreçleri takip edilen sözcüklerin tümünde morfolojik benzerlik olmasa da ortak noktalarından biri sentaktik yapıda sürekli olarak zarf görevinde bulunmalarıdır. Bu çalışmada ortaya konulan veriler neticesinde, genel Türkçede kesinliği işaretleyen diğer yapıların incelenerek daha kapsamlı tipolojik sonuçların elde edilmesi mümkün görünmektedir.

Kısaltmalar ve Kaynakça

Abhid. = SHŌGAITO, Masahiro (2014). *The Uighur Abhidharmakośabhāṣya preserved at the Museum of Ethnography in Stockholm*. [Turcologica, Band 99.] Herausgegeben von Lars Johanson. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Abitaki = KARAAYAK, Tümer (2021). *Eski Uygurca Abitaki Metinlerinin Söz Varlığı (Giriş-Metin- Aktarma-Açıklamalar- Dizin)*. Ankara: Türk Dili Kurumu.

AĞCA, Ferruh (2010). *Budist Türk Çevresi Metinlerinde Olumsuzluk ve Yokluk Şekilleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

AĞCA, Ferruh (2023). "Türk Dilinde *kı:- Fiil Kökü". *X. Uluslararası Türkoloji Kongresi (Modern Türkoloji: Temel Paradigmalar ve Disiplinlerarasılık)*. (Edt. Bülent Bayram, Cemalettin Yavuz, Madina Moldasheva, Jupa Tanauova). Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 195-206.

ATIŞ, Naciye (2008). "Locke Felsefinde Kesinlik Sorunu". *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 6: 71-83.

AY VIII = ÇETİN, Engin (2020). *Altun Yaruk VIII. Kitap*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

AY = KAYA, Ceval (2021). *Uygurca Altun Yaruk, Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

AZILI, Kenan (2021). *Mekândan Zamana Metaforik Transferler -Eski Türkçe Üzerine Teorik Bir İnceleme.* İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

BT III = TEZCAN, Semih (1974). *Das uigurische Insadi-Sutra*. Berliner Turfantexte III. Berlin: Akademie Verlag.

BT XIII = ZIEME, Peter (1985). *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uigeren*. Berliner Turfantexte XIII. Turnhout: Brepols.

BT XX = ZIEME, Peter (2000). *Vimalakirtinirdesasutra. Edition alttürkischer Übersetzungen nach Handschrift-fragmenten von Berlin und Kyoto Mit einem Appendix von Jorinde Ebert. Ein Vimalakirti-Bildfragment aus Turfan*. Berliner Turfantexte XX. Brepols.

BT XXV = WILKENS, Jens (2007). *Das Buch von der Sündentilgung. Edition des alttürkisch-buddhistischen Kšanti Kılguluk Nom Bitig, I-II*. Berliner Turfantexte XXV. Turnhout: Brepols.

BT XXVIII = YAKUP, Abdurishid (2010). *Prajñāpāramitā Literature in Old Uygur*. Berliner Turfantexte XXVIII. Turnhout (Belgium): Brepols.

BT XXXIII = ODA, Juten (2015). *A Study of the Buddhist Sūtra called Säkiz Yükmäk Yaruq or Säkiz Törlügin Yarumïš Yaltrïmïš in Old Turkic*. Berliner Turfantexte XXXIII. Turnhout: Brepols.

BT XXXVII = WILKENS, Jens (2016). *Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien, Edition der altuigurischen Daśakarmapathāvadānamālā I-II-III*. Berliner Turfantexte XXXVII. Turnhout (Belgium): Brepols.

CAN, Meltem (2019). *Dilbilgiselleşme ve Eski Uygurca Edatlar*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

ÇETİN, Osman Ali (2016). *Gramerleşme ve Sözcükselleşme Bağlamında Eski Türk Dilinde Zarflar*. Doktora Tezi. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.

Daśakarma = ELMALI, Murat (2016). *Daśakarmapathāvadānamālā*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

DLT = ERCİLASUN, Ahmet Bican; AKKOYUNLU, Ziyat (2014). Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti'tTürk -Giriş, Metin, Çeviri, Notlar, Dizin-. Ankara: Türk Dil Kurumu.

EDPT = CLAUSON, Gerhard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University.

OTWF = ERDAL, Marcel (1991). *Old Turkic Word Formation, a Functional Approach to the Lexicon I-II*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

EREN, Hasan (2020). *Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü (ETDES)* (Haz. Şükrü Halûk Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu.

ETŞ = ARAT, Reşit Rahmeti (2024). *Eski Türk Şiiri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Fo. = DEMİRCİ, Ümit Özgür (2021). *Eski Uygurca Fo ding xin da tuo luo ni 佛 頂心陀羅尼經* . İstanbul: Kesit.

GÖZEL, Ayşegül (2023). Altun Yaruk'ta Söz Yapımı. Doktora Tezi. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.

GRÖNBECH, Kaare (2000). *Türkçenin Yapısı* (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu.

GÜRSOY NASKALİ, Emine; DURANLI, Muvaffak (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Heilk I = ARAT, Gabdul Raşid Rachmati (1930)."Zur Heilkunde der Uiguren". *SPAW*, Phil. Hist.: 451-473.

HİRİK, Seçil (2014). "Kesinlik ve Olumsuzluk İlişkisine Kipsel Yaklaşım". *Turkish Studies*, 9/12: 349-367.

IrkB = TEKİN, Talat (2013). *Irk Bitig*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

İSİ, Hasan (2024). "Budist ve İslami Söz Varlığında Ortak Bir Dinî Terim: *sezig*". *Uygur Araştırmaları* (Edt. Mağfiret Kemal Yunusoğlu, Sümbül Begüm Körtelli). İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 129-192.

KARADAVUT, Arda (2022). "Eski Uygurca Budist Metinlerde "Sonsuz" Kavram Alanı". *Karadeniz Araştırmaları*, 19/75: 909-922.

KARAHAN, Leyla (2014). "Terimlerde Kapsam Sorunu: "Zarf" Örneği". *VI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı. 4-7 Aralık 2013*. Bursa: 931-937.

KB = ARAT, Reşit Rahmeti (2008). *Kutadgu Bilig*. İstanbul: Kabalcı.

KP = TULUM, Mehmet Mahur; AZILI, Kenan (2015). *Eski Uygurca Edgü Ögli Tigin Anyıg Ögli Tigin Burkancı Seyirlik Eser*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

KT, BK = AYDIN, Erhan (2015). *Orhon Yazıtları*. Konya: Kömen.

KTer. = ATA, Aysu (2013). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

LOCKE, John (2000). *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme* (Çev. Meral Delikara Topçu). Ankara: Öteki.

MaitrSengim = TEKİN, Şinasi (1976). *Uygurca metinler II, Maytrısimit, burkancıların mehdisi Maitreya ile buluşma iptidaî bir dram*. Ankara: Sevinç Matbaası.

ÖNER, Mustafa (2009). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

ÖZŞAHİN, Murat (2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

PEKACAR, Çetin (2011). *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

SIMON-VANDENBERGEN, Anne-Marie; AIJMER, Karin (2007). *The Semantic Field of Modal Certainty: A Corpus-Based Study of English Adverbs*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.

TÜRK DİL KURUMU (2023). *Türkçe Sözlük K-Z*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

WILKENS, Jens (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen / Eski Uygurcanın El Sözlüğü.* Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.

WITTGENSTEIN, Ludwig (2009). *Kesinlik Üstüne + Kültür ve Değer* (Çev. Doğan Şahiner). İstanbul: Metis.